

М. І. ОТРОШ

Михайло Іванович Отрош, кандидат юридичних наук, докторант Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ, НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ІНШІ АКТИ СВЯТОГО ПРЕСТОЛУ, ЩО РЕГУЛЮЮТЬ ДІЯЛЬНІСТЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ

Перш ніж перейти до розгляду міжнародних договорів і нормативно-правових актів Святого Престолу, що регулюють діяльність Католицької Церкви, доцільно буде визначитися з поняттям «Святий Престол» і з'ясувати, що він являє собою у канонічному і міжнародному праві. Згідно зі ст. 361 Кодексу канонічного права під висловом «Апостольський Престол» або «Святий Престол» розуміється не лише Римський понтифік, але також Державний секретаріат та інші установи Римської курії, якщо з самої суті справи чи з контексту не впливає інше¹. У свою чергу, з канону 360 Кодексу канонічного права слідує, що Римська курія, за допомогою якої Верховний понтифік (тобто Папа Римський) звичайно вирішує справи Вселенської (католицької) Церкви і яка від його імені та його владою виконує свої обов'язки на благо й для служіння Церквам, складається з Державного (Папського) секретаріату, конгрегацій, судів та інших установ, устрій і правочинність яких визначаються особливим законом².

Відповідно до Латеранських угод 1929 р.³ Святий Престол як керівний орган Католицької Церкви і суверен Держави Міста Ватикан є загальноновизнаним суб'єктом міжнародного права і носієм духовного та світського суверенітету. Він є самодостатнім і суверенним суб'єктом права *sui juris* і діє в межах компетенції, що випливає з його власної природи, з особливої духовної місії, яку він виконує. Будучи вищим органом Католицької Церкви, Святий Престол володіє усіма правами в межах міжнародного правопорядку для досягнення її цілей, а також представляє цю Церкву на міжнародній арені. У межах духовного суверенітету Святий Престол наділений функціями загального керівництва Католицькою Церквою і правового регулювання її діяльності шляхом укладення міжнародних договорів і прийняття відповідних нормативно-правових та інших актів.

Святий Престол як первинний суб'єкт міжнародного права та носій міжнародних прав і обов'язків, що виникають відповідно до загальних норм міжнародного права, вступаючи у міжнародні публічні правовідносини, реалізує свою міжнародну правоздатність у конкретних формах, у тому числі й шляхом укладання багатосторонніх і двосторонніх міжнародних договорів. Здатність укладати міжнародні договори, тобто самостійно брати участь у формуванні норм міжнародного права, як відомо, є одним із головних проявів міжнародної правосуб'єктності.

Святий Престол є учасником низки багатосторонніх міжнародних договорів у різних сферах, серед яких фігурують як питання, що стосуються суто релігійної діяльності Апостольського Престолу, так і ті, що безпосередньо не стосуються такої діяльності, однак становлять для нього певний інтерес у силу відповідного віровчення Церкви та її практичного служіння. Водночас Святий Престол укладає і двосторонні договори, які, за винятком деяких, зокрема Латеранських угод 1929 р., не є політичними і регулюють конкретні питання співробітництва, що стосуються релігійної й світської проблематики. Особливо активізувалося укладення Святим Престолом таких угод останнім часом, починаючи з понтифікату Іоанна Павла II.

Міжнародні договори Святого Престолу в цілому відповідають вимогам права міжнародних договорів як галузі міжнародного права, що регулює порядок укладення, дії та припинення міжнародних договорів. Однак деякі міжнародні договори, що укладаються Апостольським Престолом, є специфічними щодо мети та предмета правового регулювання і притаманні лише його договірній практиці. Мається на увазі конкордат, який у системі міжнародних договорів посідає особливе місце як «класичний договір», що укладається Святим Престолом з державами. Специфічність конкордатів полягає в тому, що за формою вони аналогічні міжнародним договорам, однак об'єктом їхнього правового регулювання є не лише питання міжнародного, а й суто внутрішньодержавного характеру.

Конкордат (від латинського *concordare* – бути у злагоді) являє собою основоположний урочистий договір між Святим Престолом і певною державою, що регулює в цілому відносини договірних сторін. У широкому розумінні конкордат – це формальна угода між Святим Престолом та іншим суб'єктом міжнародного права, яка укладається дипломатичним шляхом і заснована на міжнародно-правових нормах, що стосуються договорів; залежно від її предмета чи характеру, отримує назву договору, *modus vivendi*, протоколу, обміну нотами тощо.

Укладення конкордату має важливе значення в історії міжнародних відносин. Вперше був укладений у 1122 р. Вормський конкордат⁴ між папою Калікстом II і німецьким імператором Генріхом V, щоб покласти кінець боротьбі за інвеституру. З того часу Святий Престол і правителі різних держав усе частіше обирали шлях формальної угоди, щоб врегулювати становище Католицької Церкви у відповідній державі або вирі-

шити спільні проблеми. У 1516 р. король Франциск I і папа Лев X уклали Болонський конкордат⁵, який скасовував «Прагматичну санкцію», згідно з якою зберігався королівський контроль над Церквою у Франції. Один з найбільш відомих – Наполеонівський конкордат 1801 р.⁶, який поклав кінець антирелігійній політиці Французької революції і, залишаючись чинним до 1905 р., заклав підвалини сучасного типу конкордата. Особливо важливими являються також Латеранські угоди 1929 р., що включають в себе трактат, на підставі якого було створено Державу Місто Ватикан, і конкордат, який регулює статус Католицької Церкви в Італії⁷.

Після Другої світової війни Святий Престол уклав понад 100 угод і конкордатів⁸, у тому числі з мусульманськими державами, а в останні роки минулого століття – також з колишніми соціалістичними країнами і з новоутвореними державами, колишніми республіками СРСР, – Казахстаном, Естонією, Латвією і Литвою. Між Святим Престолом та Україною в даний час жодної формальної угоди, крім обміну нотами про встановлення дипломатичних відносин, не існує.

Юридична структура конкордату до певної міри впливає із загальної структури угод між державами. Договірними сторонами конкордату є Святий Престол і держава; Святий Престол діє від імені Папи Римського, а держава – через своїх конституційних представників.

Процес підготовки конкордату складається з трьох етапів:

1. Переговори – звичайно розпочинаються з неофіційних зустрічей, під час яких досліджується можливість укладення угоди і встановлюються її головні пункти, потім сторони призначають своїх уповноважених представників, які продовжують офіційні переговори, пропонуючи й обговорюючи проект угоди.

2. Підписання – погодившись з текстом конкордату, повноважні представники підписують його. Підписання означає укладення двосторонньої угоди і визначає її зміст, але ще не надає їй зобов'язуючої сили, тобто угода ще не набирає чинності.

3. Ратифікація – це дипломатичний акт, яким кожна з сторін урочисто і формально висловлює згоду на обов'язковість конкордату. Зі сторони Святого Престолу ратифікує конкордат Папа; від імені держави конкордат ратифікує, як правило, глава держави (у деяких країнах – лише після схвалення парламентом). Акт ратифікації фіксується у спеціальному документі – ратифікаційній грамоті. З моменту обміну ратифікаційними грамотами конкордат набирає чинності⁹.

Конкордат являє собою текст на двох мовах, поділений на нумеровані пункти чи статті і підписаний обома сторонами. Конкордат визначає становище і юридичний статус Католицької Церкви та її адміністративних структур у певній державі, регулює питання призначення на церковні посади, громадянського статусу священнослужителів і ченців, особливого статусу церковного майна, визнання державою церковного канонічного шлюбу, наявності католицьких шкіл і релігійного навчання, присутності священнослужителів в армії та виправних закладах тощо¹⁰. Юридична сила конкордату основана на загальному правилі *pacta sunt servanda*, закріпленому Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року¹¹.

Нормативно-правові та інші акти Святого Престолу – це офіційні документи, що походять або безпосередньо від Папи Римського, або від уповноважених Папою представників Римської курії. Хоча Римська курія виконує свої функції від імені Верховного понтифіка і його владою, документи Святого Престолу можна умовно класифікувати на ті, що безпосередньо походять від Папи і ті, що підготовлені й обнародовані різними відомствами Римської курії. Нормативно-правові та інші акти Святого Престолу можуть містити судження з питань віровчення і моралі, рівно як і адміністративні та дисциплінарні норми.

Документи Папи Римського – всі документи, що виходять від Папи на здійснення його верховної влади управління та учительства. Відповідно до наданого їм характеру і форми вони мають різні найменування.

За своїм характером папські документи відрізняються наступним чином: 1) апостольські конституції (*constitutiones apostolicae*), що стосуються як віроповчальних, так і дисциплінарних питань, які мають особливу значимість для Католицької Церкви; 2) *motu proprio* – документи, складені й обнародовані Папою від своєї особи і за власною ініціативою без попередніх запитів і клопотань; ці документи (як правило, адміністративного характеру) розглядають переважно дисциплінарні питання, менш значні за своїм характером; 3) апостольські послання (*litterae apostolicae*) – адміністративні документи, які обнародуються особисто Папою і вживаються для проголошення канонізації святих, при призначенні нових єпископів і кардиналів, при заснуванні нових єпархій тощо; 4) папські послання та листи (*litterae et epistulae pontificiae*), що називаються також енцикліками, і мають переважно віроповчальний, моральний або соціальний характер¹².

Слід розрізняти *litterae encyclicae* (окружні послання), звернені до всієї Церкви, і *epistolae encyclicae* (окружні листи), адресовані окремій групі церковних ієрархів, наприклад єпископам однієї країни. Первісно енцикліки, як правило, адресувалися єпископам, які перебували у спілкуванні з Святим Престолом¹³. Однак папа Іоанн XXIII в енцикліці «*Racem in terris*» (11 квітня 1963 р.) до традиційного звернення «Високоповажним братам патріархам, примасам, архієпископам, єпископам і іншим ієрархам...» додав слова «...усім людям доброї волі»¹⁴. Цей приклад наслідували і наступники Іоанна XXIII на престолі святого Петра. Разом із тим, за всієї своєї авторитетності, енцикліки не мають характеру безпомилковості¹⁵.

За формою папські документи поділяються на: 1) булли¹⁶, що являють собою найбільш урочисту форму публікації документів Святого Престолу (переважно апостольських послань); 2) бреве¹⁷, форма якого може бути надана документам менш значного характеру, що підписуються секретарем канцелярії для апостольських бреве; 3) послання, адресовані певним особам, що підписуються особисто Папою; 4) рескрипти, що містять у письмовій формі відповіді Папи на деякі прохання, направлені через уповноважені відомства Римської курії; рескрипти і відповіді містять формулювання *ad instantiam* (латиною «на запит», «на клопотання») і

відповідають стародавнім декреталіям; 5) декрети – усі ті законодавчі або адміністративні документи, які не мають форми послань; 6) так звані *vivae vocis oracular*, тобто всі приписи і розпорядження, що даються Римським Папою в усній формі; вони можуть відрізнятися за жанром, наприклад, надавати благословення, привілеї, диспенсації тощо; щоб мати силу у сфері зовнішньої підсудності (*pro foro externo*); подібні усні розпорядження повинні бути аутентичним чином підтверджені документом одного з кардиналів або уповноваженою римською конгрегацією¹⁸.

Рукописні послання (*chirographa*) зазвичай направляються одному з кардиналів і написані від руки самим Папою. Вони мають більш адміністративний, ніж віроповчальний характер, і містять пропозиції та вказівки щодо способу вирішення окремих церковних питань. Подібного роду документи направлялися також главам держав або деяким видатним церковним ієрархам з певних проблем.

Особливим жанром усного звернення Папи є промова (*allocutio*). Цей термін вживався у XIX ст. для позначення насамперед урочистих звернень Папи до кардиналів на таємній консисторії; у них розглядалися поточні події особливої значущості, що мали загальну потребу для Католицької Церкви у сфері релігійних питань, проблем відносин між Святим Престолом і урядами різних держав тощо. Нині цей термін слугує для позначення менш офіційних усних звернень Папи, зроблених з нагоди особливих випадків (наприклад, промова Папи Павла VI на Генеральній асамблеї ООН у 1966 р.); в них даються також деякі особливі настанови або містяться щорічні звернення (наприклад, пасхальні або різдвяні).

Останнім часом в окремих жанр папських документів виділилися апостольські звернення (латиною *adhortatio*, італійською мовою *esortazione* – кликання, підбадьорення). Як правило, вони містять проаналізовані та доповнені Папою результати синодів єпископів. Першим такого роду документом було апостольське звернення Папи Павла VI «*Evangelii nuntiandi*» (1975)¹⁹.

Документи Римської курії – це насамперед декрети, адресовані підпорядкованим церковним органам або особам. Декрет може стосуватися усіх віруючих, але, як правило, він безпосередньо заторкує лише тих, до кого звернений. Перед опублікуванням він завжди потребує схвалення Папи, принаймні у загальноприйнятій формі, що надає йому гарантію й достоїнство документа, який пройшов через розгляд Римського Папи. Однак це не наділяє декрет папською прерогативою і не підвищує його статус щодо первісно властивої йому категорії документа однієї з римських конгрегацій. Подібного роду декрети й декларації не мають характеру безпомилковості і можуть бути переглянуті. В окремих випадках Папа може схвалити і ратифікувати той чи інший декрет або декларацію в особливій формі (*in forma specifica*), використовуючи такі вислови, як *ex scientia certa, motu proprio, de apostolicae auctoritatis plenitudine*, перетворивши тим самим цей документ конгрегації в безпосередньо документ Папи.

Інструкції – це адміністративні документи, що мають більш директивний, ніж повчальний характер. Рескрипти являють собою відповіді на запити про канонічні дозволи або диспенсації і стосуються лише тих осіб, до яких вони звернені (якщо в них не встановлюється інше). На запит щодо правильного тлумачення церковних законів дається рескрипт або проста відповідь. Рішення і резолюції є адміністративними судженнями, направленими на вирішення спірних питань²⁰. Якщо справа передається на формальний розгляд суду, то судові рішення називається вироком.

Таким чином, Святий Престол як вищий керівний орган Католицької Церкви володіє всіма правами в рамках міжнародного правопорядку для досягнення її цілей і наділений функцією правового регулювання діяльності Католицької Церкви шляхом укладення міжнародних договорів і прийняття відповідних нормативно-правових та інших актів.

¹ Кодекс канонического права / [пер. с латинского А. Н. Ковалева]. – М. : Ин-т философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с. – С. 169.

² Там само. – С. 169.

³ Договор между Святым престолом и Королевством Италия от 11 февраля 1929 г. // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под общ. ред. и со вступ. статьей Л. А. Окунькова]. – М. : Норма, 2001–2001. – Т. 1. – 2001. – С. 452–459.

⁴ Das Wormser Konkordat: Zum Streit um seine Bedeutung // Forschungen zur Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit: Festschrift D. Schäfer. Jena, 1915 – S. 121–148.

⁵ Condorelli M. Concordati e libertà della Chiesa / M. Condorelli // Il diritto ecclesiastico 1 (1968). – P. 226–261.

⁶ Catalano G. Sulle vicende dell'istituto concordatario nell'età contemporanea / G. Catalano // Il diritto ecclesiastico 1 (1992). – P. 3–33.

⁷ Гринберг А. И. Вводная статья к Основному Закону Ватикана 1929 года / А. И. Гринберг // Конституции государств Европы : в 3 т. / [под ред. Л. А. Окунькова]. – М. : Норма, 2001–2001. – Т. 1. – 2001. – 824 с.

⁸ Listl J. Konkordate und Kirchenverträge / J. Listl // Idem. Kirche im freiheitlichen Staat. Berlin, 1996. – S. 469–493.

⁹ Astorri R. Stato e Chiesa tra «tentazione separatista» e opzione concordataria / R. Astorri // Panorami 5 (1993). – P. 195–217.

¹⁰ Эрдо П. Конкордат в Европе / П. Эрдо // Новая Европа. – 2002. – № 15. – С. 103–109.

¹¹ Венская конвенция о праве международных договоров от 23 мая 1969 г. // Сборник документов по курсу международного права. – М. : Ин-т международного права и экономики, 1996. – Ч. I: Общая / [сост. М. В. Андреева]. – С. 320–351.

¹² González del Valle J. M. Los actos pontificios como fuente del derecho canónico // Ius canonicum. – 1976. – № 32. – P. 245–292.

¹³ Del Re N. Mondo vaticano. Città del Vaticano. – 1995. – P. 461–463.

¹⁴ Majka J. Koncercja pokoju chrześcijańskiego w świetle encykliki «Pacem in terris» / J. Majka // Colloquium Salutis. – 1973. – № 5. – S. 77–88.

¹⁵ Ford J. T. Infallibility: Recent Studies / J. T. Ford // Theological Studies. – 1979. – № 40. – P. 273–305.

¹⁶ Plöchl W. Geschichte des Kirchenrechts. / W. Plöchl. – Wien, 1953–1969. – Bd. 2. – S. 76–77; Bd. 3. – S. 102–103.

¹⁷ Eichmann E. Lehrbuch des Kirchenrechts auf Grund des «Codex iuris canonici» / E. Eichmann, K. Mörsdorf. – München-Paderborn-Wien, 1958–64. – Bd. 1. – S. 45.

¹⁸ Del Re N. Atti pontifici / Del Re N. // Mondo vaticano: Passato e presente. Città del Vaticano, 1995. – P. 92–93.

¹⁹ Salvini G. A. A venticinque anni dalla «Evangelii nuntiandi» / G.A. Salvini // La civiltà cattolica. – 2000. – № 4. – P. 350–362.

²⁰ D'Ostilio F. Prontuario del Codice di Diritto Canonico / F. D'Ostilio // Città del Vaticano. – 1998. – P. 181–182.

Резюме

Отрош М. І. Міжнародні договори, нормативно-правові та інші акти Святого Престолу, що регулюють діяльність Католицької Церкви.

У статті досліджуються міжнародні договори, нормативно-правові та інші акти Святого Престолу, що регулюють діяльність Католицької Церкви. Святий Престол як керівний орган Католицької Церкви і суверен Держави Міста Ватикан є загальноновизнаним суб'єктом міжнародного права і носієм духовного та світського суверенітету, виступає суверенним суб'єктом права *sui juris* і діє в рамках компетенції, що випливає з його власної природи, з особливою духовною місією, яку він виконує. У рамках духовного суверенітету Святий Престол наділений функціями загального керівництва Католицькою Церквою і правового регулювання її діяльності шляхом укладення міжнародних договорів і прийняття відповідних нормативно-правових та інших актів.

Ключові слова: міжнародні договори Святого Престолу, конкордат, апостольська конституція, апостольське послання, енцикліка.

Резюме

Отрош М. И. Международные договоры, нормативно-правовые и иные акты Святого Престола, регулирующие деятельность Католической Церкви.

В статье исследуются международные договоры, нормативно-правовые и иные акты Святого престола, регулирующие деятельность католической церкви. Святой Престол как руководящий орган католической церкви и суверен Государства Града Ватикан является общепризнанным субъектом международного права и носителем духовного и светского суверенитета, выступает суверенным субъектом права *sui juris* и действует в рамках компетенции, вытекающей из его собственной природы, с особенной духовной миссии, которую он выполняет. В рамках духовного суверенитета Святой Престол наделен функциями общего руководства католической церковью и правового регулирования ее деятельности путем заключения международных договоров и принятия соответствующих нормативно-правовых и иных актов.

Ключевые слова: международные договоры Святого Престола, конкордат, апостольская конституция, апостольское послание, энциклика.

Summary

Otrosh M. International treaties, laws and other acts of the Holy See that regulates the activities of the Catholic Church.

The article deals with international treaties, laws and other acts of the Holy See that regulates the activity of the Catholic Church. Holy See as the governing body of the Catholic Church and Sovereign of Vatican City is recognized subject of International Law and the bearer of spiritual and temporal sovereignty and is the subject to the law *sui juris*, operates under the authority that derives from his own nature, with particular spiritual mission, which it performs. Within the spiritual sovereignty the Holy See endowed with the functions of general management of the Catholic Church and legal regulation of its activity by entering into international agreements and appropriate legal and other acts.

Key words: international treaties of the Holy See, concordat, apostolic constitution, epistle, encyclical.

УДК 341.18

О. А. АНТОНЮК

Ольга Анатоліївна Антонюк, аспірантка Інституту законодавства Верховної Ради України

МІЖНАРОДНА ПУБЛІЧНА МЕДІАЦІЯ: У ПОШУКАХ МАКСИМАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Аналіз джерел міжнародного публічного права, що регламентують питання врегулювання міжнародних спорів, практики їх застосування, а також основних положень сучасної доктрини міжнародного права, дає змогу охарактеризувати медіацію в площині міжнародного публічного права, тобто, власне міжнародну публічну медіацію, як залучення третьої незалежної сторони в переговорний процес між суб'єктами міжнародного публічного права, що сперечаються. Він здійснюється за згодою всіх сторін конфлікту на їх прохання або за ініціативою третьої сторони з метою мирного врегулювання спору на основі пропозицій медіатора.

Міжнародна публічна медіація по суті є формою міжнародних переговорів, але на більш широкій основі, за участю третьої сторони. Зусилля медіатора, як і прямі переговори, допомагають встановити безпосе-